

УДК 725.383

к.арх. Смадич І.П.,
Architectvan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7964-5730,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ В ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПОТРЕБ ЛЮДИНИ ТА ЙОГО РОЛЬ В ФОРМУВАННІ АРХІТЕКТУРИ ЖИТЛА

Одним з основних завдань архітектури є забезпечення комфортного середовища для життя людини. Гуманізація урбаністичних ідей початку ХХІ століття ставить людину в центр всіх процесів, що відбуваються в середовищі. Серед безлічі потреб сучасної людини, основними залишаються - створення комфортних умов для життя, роботи та відпочинку. Соціально-економічні, політичні, демографічні та інформаційно-технологічні процеси в суспільстві впливають на зміну способу життя людей, відповідно і їх потреб. Частина потреб людини, що відображає її соціальнокультурну складову особистості (духовність, рівень культури тощо) дуже складно визначати та дослідити на емпіричному рівні, тому дане явище сприймається, як «абсолют». При цьому, саме соціокультурні чинники мають вирішальне значення в формуванні потреб до архітектури житла.

В даній статті проводиться уточнення поняття соціокультурного феномену, його місце та роль в формування житла. Осмислення даного явища відбувається на теоретичному рівні, через аналіз джерельної бази різних галузей. Критична оцінка та міждисциплінарний підхід дозволив упорядкувати систему соціокультурних характеристик в контексті архітектури житла, виділивши складові елементи та охарактеризувавши зв'язки між ними.

Ключові слова: соціокультурний феномен, соціокультурні потреби людини, соціальна складова особистості, культурна складова особистості.

Постановка проблеми.

Світова глобалізація та міграційні процеси ХХІ ст. ускладнюють строкату структуру етнографічної чи національної приналежності людини до окремого ареалу проживання, відповідно «розмиваються» сформовані традиції житлового будівництва та житлової політики. Також змінюються і тенденції соціальних запитів на просторові показники ринку житла. На кількісні та якісні характеристики житлової архітектури впливає ціла множина чинників, серед яких вирішальне місце посідають саме соціокультурні. Соціально-культурний феномен формування житлової архітектури складаються з духовних, ментальних світоглядних поведінкових та ряду інших потреб людини. Проте,

вони слабо формалізовані у зв'язку з тим, що сприймаються, як на чуттєвому та і не чуттєвому рівні, що ускладнює емпіричне дослідження. *Актуальність дослідження* формується з потреби детального переосмислення феномену соціокультурного впливу на житло та житлову політику.

Метою статті є уточнити категорійно-понятійний апарат, джерельну базу та стан дослідження поняття соціокультурного та визначити його вплив на формування архітектури житла. *Об'єкт дослідження* – соціокультурні чинники. *Предметом дослідження* роль соціокультурних чинників в формуванні архітектури житла. Завдання даного дослідження:

- охарактеризувати джерельну базу та стан дослідження явища соціокультурного;
- проаналізувати категорійно-понятійний апарат дослідження потреб людини;
- визначити місце та роль соціальної та культурної складової в формуванні задач архітектури;
- уточнити термін соціокультурне та створити модель впливу соціокультурних аспектів на житлову архітектуру.

Виклад основного матеріалу.

1. Дослідження потреб, як базовий елемент соціокультурного розвитку людини.

Для детального формування категорійно-понятійного апарату дослідження проведено аналіз джерельної бази вивченості поняття соціокультурних потреб людини для завдань архітектури. В даній статті представлено лише основоположні теорії соціокультурного аспекту людини, що мали визначальне місце для формування цілої низки подальших досліджень. В науковій думці ХХ ст. сформувався розуміння образу людини та її потреб, спираючись на основоположні трактати античних філософів Платона [1],[2],[3] Арістотеля, Сократа [5]. Саме позицію Сократа, де людські риси пов'язується з моральними вчинками, стало визначальною для подальших вчень філософів середньовіччя Вольтера [6], Ж.-Ж. Руссо [7],[8], І. Канта [9].

В ХІХ ст. зростає увага до соціо-культурних потреб людини, вивчення її внутрішнього світу, почуттів, що представлені в роботах В. Дільтея, Ф. Ніцше [10], О. Конта, Г. Спенсера та інших. Дослідження проблем взаємозв'язку людини з соціумом з позиції розвитку самого суспільства та його соціокультурних характеристик описували К. Маркс [11], Г. Зіммель [13], М. Вебер, Е. Дюркгейм [14]. При цьому, дані дослідження проводились через виділення окремих соціальних груп за національною, етнічною, класовою приналежністю, що дозволяло більш точно охарактеризувати окремі соціокультурні зв'язки всередині груп поділу. Дані пізнання формуються

навколо комунікативних зв'язків індивіда та соціуму, при якому людина – це результат дії на неї оточення. Ці праці не мають прикладного значення для архітектури, торкаючись філософії та ряду гуманітарних наук. Але саме ці доробки стали базою категорійно-понятійного апарату явища соціокультурності в сучасній науці.

В 40-х роках ХХ ст. Абрахам Маслоу [15] запропонував ієрархічну модель потреб людини, пізніше названою «пірамідою Маслоу», яка систематизує фізіологічні, екзистенційні, соціальні, престижні, духовні потреби людини формуючи їх в систему “Step by step”. Тобто, існує чітка закономірність, при якій після задоволенні потреб нижчого рівня, в людини актуалізуються бажання в задоволенні потреб вищого рівня. До речі, сам автор ніколи не малював графічну модель даних потреб у вигляді багаторівневої піраміди, вважаючи, що в кожній людини потреби можуть різнитись. В даній моделі, житло знаходиться на ієрархічній високому рівні вторинних екзистенційних потреб, і очевидно, що саме житло мало стати тим первинною домінантою досліджень соціо-культурного в архітектурі.

Проте, в світовій економіці цей період ознаменувався початком індустріалізації, тому дослідження соціокультурного аспекту життя людини проводились в галузі гуманітарних дисциплін (психологія, соціологія, етика, релігієзнавство, загальна культурологія) та медицини. В вітчизняній науці період ХХ ст. сформував хибну віху досліджень соціокультурних потреб людини (через атеїстичні ідеї ідеології комунізму), в яких не враховувалася духовна та релігійна складова особистості людини. Аналіз низки наукових праць кінця ХХ ст. початку ХХІ ст. демонструє зміну вектору дослідження образу людині. Формуються нові галузі пізнання – філософська антропологія Макса Шеллера [16], яка вивчає людину через призму її фізичного, духовного, психічного походження. В наукових дослідження філософії, психології та медицини соціокультурна складова людини розглядається, як динамічне явище, що має мінливу структуру. Вкінці ХХ ст. в світі розвивається нова парадигма гуманізації просторових рішень та процесів, при якому людина та її потреби формують оточуюче середовище. Соціокультурне розглядається під кутом впливу на всі процеси та сфери знань.

Первинним елементом явища соціокультурності є потреби людини. Розуміння структури потреб та їх вплив на архітектуру житла дозволить уточнити поняття «соціокультурне». В сучасній науці йде процес уточнення графічного виразу потреб людини А. Маслоу, а його графічна інтерпретація у формі піраміди трансформується в 3-площинні структурні моделі, на основі яких можна описати не тільки ієрархічну структуру потреб, але і інші змінні, такі як час, розвиток кругозору людини в процесі життя тощо. На нашу думку

саме спіралеподібна форма теорії потреб, яка включає змінні часу та загального розвитку окремої людини може більш чітко охарактеризувати теорію потреб [17] (Рис.1). Таким чином, припускаємо, що потреби мають набагато складнішу структуру, ніж та що є загальноприйнятною в науці, а її модель до кінця не сформована.

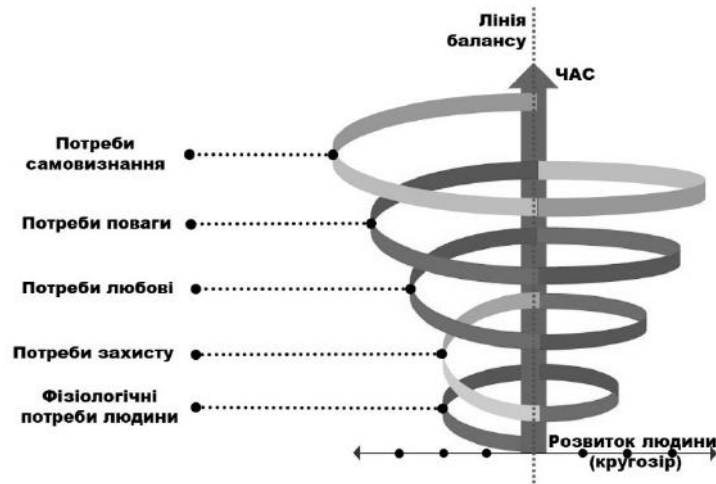

Рис. 1. Інтерпретації графічної моделі потреб А. Маслоу (уточнена модель виконана на основі робіт Chairat Siripatana, Hussen Niyomdecha [17])

Проте, для вирішення поставлених завдань дослідження ми використовуємо класичну модель потреб Маслоу. Дану гіпотезу підтверджують у своїх роботах Joost van Hoof та Peter Boerenfijn, які пропонують адаптовану піраміду потреб людини в контекст житлової архітектури [18] (рис. 2).

Рис. 2. Інтерпритована модель піраміди потреб людини А. Маслоу для приватного житла (розробка Joost van Hoof та Peter Boerenfijn)

З вітчизняних науковців цими питаннями займався В.І. Книш та Яблонська Г.Д., які в своїх роботах висуває цікаву гіпотезу, що піраміда потреб Маслоу є базою для створення моделі сучасного житла. Також автор вказує, що потреби та зв'язки між ними впливають на архітектуру та формують функції для осмислення яких необхідні об'єкти та простори, як джерело емпіричних досліджень (Книш В.І., Яблонська Г.Д.[19]) (Рис. 3).

2. Уточнення терміну культура

Архітектурна зацікавленість соціокультурними потребами людей сучасності має на меті систематизувати інтереси окремих груп населення та виділити найбільш значущі зміни в контексті формування стратегій розвитку окремих територій, житлової політики населених пунктів, формування дієвої схеми функціональної, планувальної та об'ємно-просторової структури проектних рішень.

Рис. 3. Проекція впливу потреб людини для потреб архітектури (розробка автора)

Термін «соціокультурне» в сучасному суспільстві використовується на побутовому рівні, відображаючи всю множину чинників формування особистості людини, які так чи інакше описують соціальні відносини між людьми та особливості релігійної, духовної, освітньої, матеріальної бази. Відповідно термін набуває розмитості через різноманітне трактування. Кембриджський словник термінів трактує соціокультурне, як термін, що

використовується для опису різниці між групами людей, що відносяться до різних соціальних класів та культури, в якому вони живуть.

В наукових працях, що відображають соціальні та культурні категорії людини дані терміни часто розділяються, через різницю в об'єктах дослідження, що формують дані аспектів життя людини. Термін *соціальне* трактується, як сукупність певних рис та особливостей суспільних відносин, що проявляється у їхніх стосунках, ставленні до свого місця в суспільстві, соціальних явищ і процесів тощо. Соціологія, як наука вивчає розвиток, діяльність та відносини між окремими людьми та соціальними групами. Гуманістична парадигма розвитку архітектури стала причиною розвитку нового напрямку досліджень *соціологія архітектури*, яка вивчає взаємодію відносин між наступними категоріями: «середовище» - «індивід» - «соціальна група» - «суспільство». Сподвижниками цього

Так, Л.Ю. Анісімов в своїх роботах пропонує типологію, де соціальні потреби людини поділяються на 7 видів: соціально-економічний, соціально-демографічний, соціально-функціональний, соціально-психологічний, екологічний, технологічний, соціально-культурний та регіональний аспекти. В пізніших дослідженнях К.С. Майстренко виділяє всього 5 видів соціальних потреб людини для потреб архітектури виключивши технологічну та функціональну категорії з списку, що сформовані на основі соціальних елементів життя людини. О. О. Поперечна на основі теоретичного аналізу джерельної бази виокремлює 4 соціальних фактори, що мають безпосередній вплив на архітектуру. Це – Соціально-економічні, соціально-демографічні, соціально-культурні, соціально-психологічні фактори. Піддаємо критиці наявність соціально-культурного аспекту в даній структурі, адже культура по своїй суті значно ширше поняття, одним з елементів якого є група соціальних аспектів, що підтверджено низкою наукових праць [рис. 4]. Дослідження видової структури соціальних аспектів життєдіяльності людини дозволяє лише уточнити термін *соціальні потреби людини для завдань формування житлової архітектури*, як інтегративні потреби, що акумулюють, знання, досвід, спосіб життя, відносини людини в соціумі та інтерпретуються в чітку структуру потреб до житла.

Культурні аспекти життя людини активно досліджуються протягом всієї історії людства. Вплив культури на різні сфери життя є об'єктом наукових досліджень філософів, соціологів, культурологів, істориків, архітекторів тощо. даний феномен має широке застосування в сфері науки. Як наслідок такої уваги та великої кількості створених теорій формування культури виникли дефініції у категорійно-понятійному апараті дослідження даного явища. А. Кребер та К. Клакхон у своїй праці «Культура: критичний огляд концепцій та термінів» в

вкінці ХХ ст. спробував об'єднати 180 термінів та моделей культури. На даний час існує більше 500 науково визначених трактувань терміну культура. В роботі застосовується трактування терміну культура, як «...складного цілого, що включає в себе знання, вірування, мистецтво, мораль, право, звичаї, вміння та навички, набуті людьми як членами суспільства» Е. Тейлора, . F. Stephen та В.С. Kenney у своїй праці «Культурний вплив на архітектуру» визначають 6 складових формування культури – це релігія, політика, економіка, соціальна структура, мова та освіта, а основними аспектами культурного розвитку людини є мова, звичаї, цінності та символи.

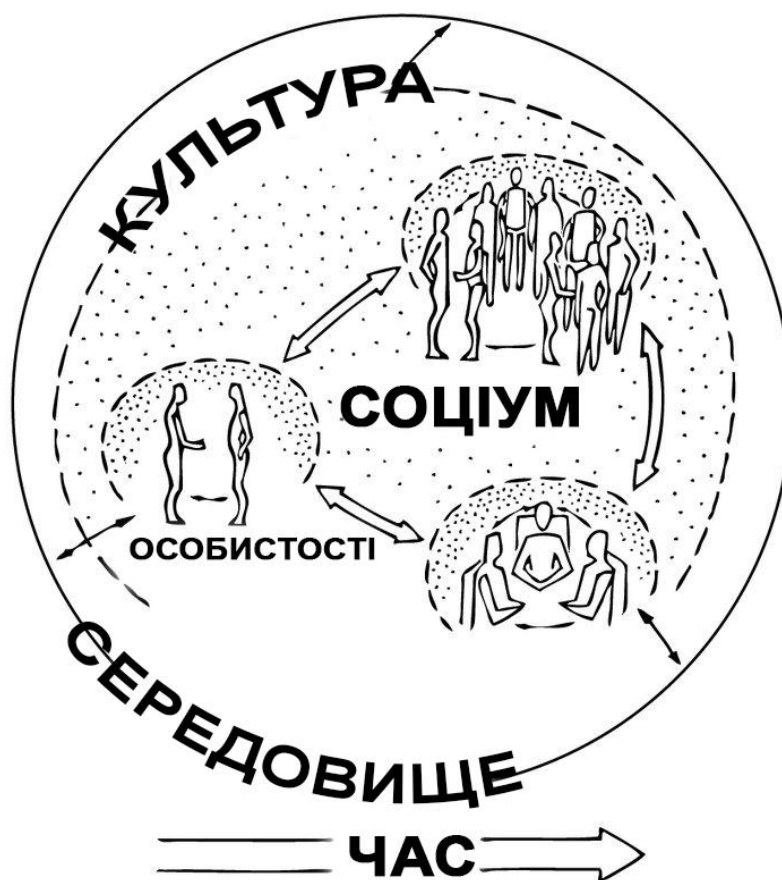

Рис. 4. Елементи формування культури (за Е. Тейлором)

Після наукової критики теорії соціокультурного Виготського В.І, що була еталоном ще з початку ХХ ст. такі автори, як К.А. Сандерсон, Р. А.Уокер та інші дають досить розпливчате трактування *соціокультурне* описуючи даний термін, як сукупність елементів соціального та культурного розвитку людини, які взаємодіють між собою, щоб функціонувати як єдине ціле. Враховуючи постійні зміни в соціальному та культурному середовищі, структура соціокультурного впливу на архітектуру повинна мати динамічну складову, тому ми вводимо змінну часу (Рис.5).

Рис. 5. Структура впливу соціокультури на архітектуру (розробка автора)

Духовна складова – духовна складова соціокультурних потреб людини є рушієм формування архітектурно-планувальних рішень протягом всього періоду життя людства. Ритуали людей, що пов’язані з релігійною складовою є чинником формування багатьох типологічних груп архітектури. Також вірування людей формують мають вплив на планувальні рішення житлових будинків (система планування будинку за принципом фен-шуй). В економіко-політичні складові формування архітектури входять рівень добробуту людей соціально-економічна ситуація в країні тощо. Рівень достатку людини формує систему купівельної спроможності, відповідно і попит на житло різного рівня комфортності (елітарне та соціальне житло). Також в сучасному суспільстві відбувається зміна сфер праці та поняття місця роботи. Активний розвиток віддаленої зайнятості формує потреби в робочих місцях, що сформовані безпосередньо в будинку або в недалеко від нього. В дану складову входить також науковий та технічний прогрес, який на нашу думку має безпосереднє відношення до економічної та політичної ситуації в країні. Ряд економіко-політичних чинників формує політику в сфері житлової архітектури.

Комунікативна складова. Формується завдяки потребі в різних формах комунікації між людьми. Прикладом цього є формування житлових “Community space” або зон спільного використання на верхніх поверхах житлових будинків. Також дана категорія потреб людини може формуватись

через символи або символізм різних елементів. Символізм окремих елементів інтер'єру будинку може нагадувати про різні події життя людини та мати для неї матеріальну чи духовну цінність, то символи служать невербальною мовою передачі певної інформації чи ознакування (стрілки вверх-вниз в ліфтах, тощо).

Пізнавальна складова реалізується через рівень освіти людини, медицини, роботи соціальних служб, стан наукового та технічного розвитку оточення. У відповідності до цього можуть сформуватись багатоквартирні будинки де в повноті забезпечена функція догляду за перестарілими, сформовані умови проживання де реалізовані їхні потреби.

Соціальна складова. В дану групу аспектів формування потреб людини входять тенденції та мода, яка на емотивному рівні впливає на потреби деяких людей, а також вибір категорії житла, району проживання, стилю на наповнення будинку. Також в цю групу включені норми поведінки, що реалізуються в житловій архітектурі через формування багатородинних житлових будинків, або системи розселення у відповідності до класової чи генетичної близькості.

Емотивно-психологічна складова реалізується через різноманітні емоційні типи характеру та персональні вподобання, що пов'язані з поведінкою, вихованням тощо. Науково доведено пропорційність зв'язку між різними емоційними типами людини на виборі певних об'єктів.

В ході дослідження визначено, що вплив кількох категорій одного аспекту соціокультурних потреб людини чи категорій різних аспектів формують нові елементи, що мають безпосередній вплив на житлову архітектуру. Дані елементи є уніфікованими, проте мають ряд ознак, за якими неможливо провести чіткої класифікації. Такі елементи-образи, що діють на чуттєвому та нечуттєвому рівні мислення можна класифікувати, як патерни.

Висновки:

1. На основі дослідження явища соціокультурних потреб людини, проаналізовані моделі людських потреб, що мали визначальний вплив на формування сучасних трактувань понять культура, соціальне, потреби людини, широкоживані моделі їх категорійного поділу.
2. Уточнено категорійно-понятійний апарат дослідження потреб людини, через характеристику сучасних підходів до вивчення даних понять.
3. Визначено місце та роль соціальної та культурної складової в формуванні задач архітектури та зв'язок між ними.
4. Створено модель впливу соціокультурних аспектів на житлову архітектуру через аспекти, що розкривають різні елементи соціального та культурного життя людини та забезпечують всю множину її потреб.

Список використаних джерел

1. Meyer - Ehlers, G. Vortag in Frankfurt, Okt. 1965, nach: 9 — S. 20
2. Платон. Горгій [Текст] / Платон; пер. з давньогр. Д. Коваль. // Платон. Діалоги. – К.: Основи, 1999. – С. 155–233.
3. Платон. Держава [Текст] / Платон; пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 354 с.
4. Платон. Теэтет [Текст] / Платон; пер. с древнегр. // Платон. Сочинения: В 3 т. – М.: Мысль, 1970. – Т. 2. – С. 223-318.
5. Фрагменти ранніх грецьких філософів.-Ч.1.-М.:Наука, 1989.-576 с.
6. Кузнецов В.Н. Философское творчество Вольтера и современность / В.Н. Кузнецов // Вольтер. Философские сочинения. – М. : Наука, 1988. – С. 5 – 69.
7. Руссо Ж.-Ж. Рассуждение о науках и искусствах, получившее премию Дижонской Академии в 1750 году, на тему, предложенную этой же Академией: Способствовало ли возрождение наук и искусств улучшению нравов? / Жан-Жак Руссо: Електр. файл доступу: <http://anna-ganzha.narod.ru>.
8. Руссо Ж.-Ж. Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми / ЖанЖак Руссо: Електр. файл доступу: <http://lib.rus>.
9. Кант И. Сочинения на немецком и русском языках. – Т. 4. – М.: Наука, 2001. – 1120 с.
10. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд.– М.: Гослитиздат, 1955–1974.
11. Ницше Ф. Человечество слишком человечно/ Ф. Ницше. – Сочинение в 2 т. Т. 1. Литературные пам'ятники.- М. Мысль, 1990. - 829 с.
12. История политической экономии социализма / под ред. Д.К. Трифонова, Л.Д. Широкограда. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. – 608 с.
13. Зиммель Г. Социальная дифференциация // Избранное / Г. Зиммель ; пер. с нем. : в 2 т. – М. : Юрист, 1996. – (Лики культуры). – Т. 2. Созерцание жизни. – С. 301–465.
14. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм//. – М. : Канон, 1996. – 432 с.
15. Маслоу, А. Мотивация и личность [Текст] / А. Маслоу//. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 352 с. (Серия «Мастера психологии»).
16. Шелер М. Ordo amoris // Избранные произведения [пер. с нем. Денежкина А. В., Малинкина А. Н., Филлипова А. Ф.]. – М.: Гнозис, 1994.
17. Chairat Siripatana, Hussen Niyomdecha. Community Marketing: An Essential Ingredient for Muslim Community Empowerment // International Journal of Business and Technopreneurship. Volume 2, No.1, February 2012. P.103-119

18. Joost van Hoof, Peter Boerenfijn. Re-Inventing Existing Real Estate of Social Housing for Older People: Building a New De Benring in Voorst, The Netherlands//Buildings 2018, 8(7),89; <https://doi.org/10.3390/buildings8070089>

19. Книш В.І., Яблонська Г.Д., методичне удосконалення проектування, як стратегічно-тактичний засіб матеріалізації архітектури / В. І. Книш// Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн.збірник / відпов. Ред. М.М. Осетрін.-К.:КНУБА, 2016.-Вип.45. - С.220-240.

к.арх. Смадич И.П.,
Architectvan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7964-5730,
Ивано-Франковский национальный
технический университет нефти и газа

КАТЕГОРИИ И ПОНЯТИЯ, НАУЧНАЯ БАЗА И СОСТОЯНИЕ ИЗУЧЕНИЯ ТЕРМИНА СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ПОТРЕБНОСТИ ЧЕЛОВЕКА И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ АРХИТЕКТУРЫ ЖИЛЬЯ

Одной из основных задач архитектуры является обеспечение комфортной среды для жизни человека. Гуманизация урбанистических идей начала XXI века ставит человека в центр всех процессов, происходящих в среде. Среди множества потребностей современного человека, основными остаются - создание комфортных условий для жизни, работы и отдыха. Социально-экономические, политические, демографические и информационно-технологические процессы в обществе влияют на изменение образа жизни людей, соответственно и их потребностей. Часть потребностей человека, отражающий ее социокультурные составляющие личности (духовность, уровень культуры и т.д.) очень сложно определять и исследовать на эмпирическом уровне, поэтому данное явление воспринимается, как «абсолют». При этом, именно социокультурные факторы имеют решающее значение в формировании потребностей к архитектуре жилья.

В данной статье проводится уточнение понятия социокультурного феномена, его месте и роли в формировании жилья. Осмысление данного явления происходит теоретически, через анализ научных источников различных отраслей. Критическая оценка и междисциплинарный подход позволил упорядочить систему социокультурных характеристик в контексте архитектуры жилья, выделив составляющие элементы и охарактеризовав связи между ними.

Ключевые слова: социокультурный феномен, социокультурные потребности человека, социальная составляющая личности, культурная составляющая личности.

PhD Smadych I.P.,
Architectvan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7964-5730,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

CATEGORY-CONCEPT APPARATUS, SOURCE BASE, STATE OF RESEARCH CONCEPTS OF SOCIO-CULTURAL NEEDS OF THE HUMAN AND THEIR ROLES IN THE FORMATION OF HOUSING

One of the main tasks of architecture is to provide a comfortable environment for human life. The humanization of urban ideas of the early 21st century puts man at the center of all processes taking place in the environment. Among the many needs of the modern man, the basic ones remain - creation of comfortable conditions for life, work and rest. Socio-economic, political, demographic and information-technological processes in society influence the change in the way of life of people, and accordingly their needs. Part of a person's needs, which reflects his or her sociocultural component of personality (spirituality, level of culture, etc.), is very difficult to identify and explore at the empirical level, so this phenomenon is perceived as "absolute". At the same time, it is socio-cultural factors that are crucial in shaping the needs for housing architecture.

This article clarifies the concept of socio-cultural phenomenon, its place and role in the formation of housing. Understanding this phenomenon occurs at the theoretical level, through the analysis of the source base of various industries. A critical appraisal and interdisciplinary approach have made it possible to streamline the system of socio-cultural characteristics in the context of housing architecture by identifying the constituent elements and characterizing the links between them.

Key words: sociocultural phenomenon, sociocultural needs of a person, social component of personality, cultural component of personality.

REFERENCES

1. Meyer - Ehlers, G. Vortag in Frankfurt, Okt. 1965, nach: 9 — S. 20.
2. Platon. Gorgij [Tekst] / Platon; per. z davnogr. D. Koval. // Platon. Dialogi. – K.: Osnovi, 1999. – S. 155–233.
3. Platon. Derzhava [Tekst] / Platon; per. z davnogr. D. Koval. – K.: Osnovi, 2000. – 354 s.

4. Platon. Teetet [Tekst] / Platon; per. s drevnegr. // Platon. Sochineniya: V 3 t. – M.: Mysl, 1970. – T. 2. – S. 223-318.
5. Fragmenty rannih greckiyh filosofiv.-Ch.1.-M.:Nauka, 1989.-576 s.
6. Kuznecov V.N. Filosofskoe tvorchestvo Voltera i sovremennost / V.N. Kuznecov // Volter. Filosofskie sochineniya. – M.: Nauka, 1988. – S. 5 – 69.
7. Russo Zh.-Zh. Rassuzhdenie o naukah i iskusstvah, poluchivshee premiyu Dizhonskoj Akademii v 1750 godu, na temu, predlozhennuyu etoj zhe Akademiej: Sposobstvovalo li vozrozhdenie nauk i iskusstv uluchsheniyu нравов? / Zhan-Zhak Russo: Elektr. fajl dostupu: <http://anna-ganzha.narod.ru>.
8. Russo Zh.-Zh. Rassuzhdenie o proishozhdenii i osnovanih neravenstva mezhdru lyudmi / ZhanZhak Russo: Elektr. fajl dostupu: <http://lib.rus>.
9. Kant I. Sochineniya na nemeckom i russkom yazykah. – T. 4. – M.: Nauka, 2001. – 1120 s.
10. Marks K., Engels F. Soch. – 2-e izd.– M.: Goslitizdat, 1955–1974.
11. Nicshe F. chelovechestvo slishkom chelovechno/ F. Nicshe. – Sochinenie v 2 t. T. 1. Literaturnye pam'yatniki.- M.: Mysl, 1990. - 829 s.
12. Istoriya politicheskoy ekonomii socializma / pod red. D.K. Trifonova, L.D. Shirokorada. – L.: Izd-vo Leningr. un-ta, 1983. – 608 s.
13. Zimmel G. Socialnaya differenciaciya // Izbrannoe / G. Zimmel ; per. s nem. : v 2 t. – M.: Yurist, 1996. – (Liki kultury). – T. 2. Sozercanie zhizni. – S. 301–465.
14. Dyurkgejm E. O razdelenii obshestvennogo truda / E. Dyurkgejm//. – M.: Kanon, 1996. – 432 s.
15. Maslou, A. Motivaciya i lichnost [Tekst] / A. Maslou//. – 3–e izd. – SPb.: Piter, 2006. – 352 s. (Seriya «Mastera psihologii»).
16. Sheler M. Ordo amoris // Izbrannye proizvedeniya [per. s nem. Denezhkina A. V., Malinkina A. N., Phillipova A. F.]. – M.: Gnozis, 1994.
17. Chairat Siripatana, Hussen Niyomdecha. Community Marketing: An Essential Ingredient for Muslim Community Empowerment // International Journal of Business and Technopreneurship. Volume 2, No.1, February 2012. P.103-119
18. Joost van Hoof, Peter Boerenfijn. Re-Inventing Existing Real Estate of Social Housing for Older People: Building a New De Benring in Voorst, The Netherlands//Buildings 2018, 8(7),89; <https://doi.org/10.3390/buildings8070089>